

Наталія Розінкевич — кандидат філологічних наук доцент кафедри мовно-літературної освіти Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: екокритика, сучасна українська література, екологічний дискурс у художньому тексті, методика викладання української літератури, компетентнісний підхід у літературній освіті, проєктні технології навчання, формування читацької та екологічної компетентностей учнів засобами української літератури.

 n.rozinkevych@kubg.edu.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-7292-1015>

УДК 373.5.016:821.161.2]:502/504

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2026-3-294-305>

Подано до редакції: 11.07.2026

Прийнято після рецензування: 01.08.2026

Затверджено до друку: 20.08.2026

Опубліковано: 30.09.2026

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 5 КЛАСУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті актуалізовано проблему формування екологічної компетентності учнів в умовах реалізації компетентнісного підходу в Новій українській школі.

Метою дослідження є аналіз потенціалу курсу української літератури щодо формування екологічної компетентності учнів на матеріалі підручника «Українська література. 5 клас» (автори: Т. Яценко, В. Пахаренко, О. Слижук). Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу й узагальнення науково-педагогічної літератури, нормативних документів у сфері освіти, літературознавчий та екокритичний аналіз художніх творів.

У результаті дослідження визначено екологічний потенціал творів тематичного розділу «Рідна природа», з'ясовано їхню роль у формуванні екологічної свідомості, екологічного мислення, ціннісного ставлення до довкілля, гуманного ставлення до тварин, усвідомлення взаємозв'язків у природі та відповідальної поведінки.

З'ясовано доцільність використання компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, інтегративного, середовищного, проєктного та STEM-орієнтованого підходів під час вивчення творів природничої тематики.

Обґрунтовано, що поєднання літературного аналізу з практичною діяльністю учнів сприяє ефективному формуванню екологічної компетентності відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої освіти.

Практична цінність дослідження полягає в можливості використання запропонованих методичних підходів, завдань і форм роботи вчителями української літератури для розвитку екологічної компетентності учнів 5 класу в освітньому процесі Нової української школи.

Ключові слова: екологічна компетентність; екологічна свідомість; екологічне виховання; екокритика; українська література; Нова українська школа; компетентнісний підхід; учні 5 класу; художній твір.

Постановка проблеми. Сучасний освітній процес орієнтується на формування ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості. Освітні пріоритети поступово зміщуються від накопичення знань до розвитку життєвих навичок і

здатності застосовувати здобуті знання в реальних ситуаціях (Міністерство освіти і науки України, 2022).

Така переорієнтація зумовлена й глобальними викликами, з якими має справу людство у XXI ст.: погіршення стану довкілля, зміна клімату, виснаження природних ресурсів, втрата біорізноманіття та зростання екологічних ризиків. Ці проблеми потребують від людини обізнаності й готовності приймати відповідальні рішення. Актуальності це набуває в умовах BANI-світу (Brittle (крихкий), Anxious (неспокійний), Nonlinear (нелінійний) та Incomprehensible (незбагненний)), який, за концепцією американського футуролога Джамея Кассіо (Белянська, 2024), змінив модель VUCA-світу (нестабільність (Volatility), невизначеність (Uncertainty), складність (Complexity) та неоднозначність (Ambiguity)). Завданням освітнього процесу є виховання особистості, здатної усвідомлювати цінність природи, відповідально ставитися до навколишнього середовища та діяти відповідно до принципів сталого розвитку.

Провідна роль у реалізації цього завдання належить системі освіти. У Концепції Нової української школи екологічна грамотність і здоровий спосіб життя визначено серед ключових компетентностей, необхідних для самореалізації особистості та її відповідальної взаємодії з довкіллям (Міністерство освіти і науки України, 2016). Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти екологічна компетентність передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, ощадливого використання ресурсів та розуміння взаємозв'язку між діяльністю людини і станом навколишнього середовища (Кабінет Міністрів України, 2020).

Відповідно до професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» одним із завдань професійної діяльності педагога є «плекання в здобувачів освіти любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля» (Міністерство освіти і науки України, 2024).

Особливе місце у формуванні екологічної компетентності належить мовно-літературній освітній галузі. Художня література розширює знання про природу, формує емоційно-ціннісне ставлення до неї, розвиває здатність до співпереживання всьому живому, допомагає усвідомити взаємозалежність людини й довкілля. Через художні образи учні осмислюють екологічні проблеми, вчать бачити наслідки людської діяльності та усвідомлювати власну відповідальність за збереження природного світу (Кабінет Міністрів України, 2020).

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує значний інтерес науковців до проблем екологічної освіти. Теоретичні засади екологізації освітнього простору та впровадження екологічної освіти в закладах загальної середньої освіти висвітлено в працях Н. Пустовіт, О. Колонькової, О. Пруцакової, Г. Тарасюк та Ю. Солобай (2016). Розуміння екологічної освіти як важливого напрямку сучасної педагогічної теорії і практики обґрунтовано в праці С. Толочко й Н. Бордюк (2024). Сутність і структуру екологічної компетентності досліджують Я. Маленко, Є. Поздній, О. Кабак (2023) та інші науковці. Методичні аспекти формування екологічної компетентності засобами мовно-літературної освіти розглянуто в працях О. Кулик (2024), О. Семеног (2023), О. Слижук (2024), О. Швець (2023), О. Яблунівської (2024). Питання підготовки вчителя до реалізації завдань екологічної освіти висвітлено у дослідженнях В. Коваль, І. Погасій (2019), О. Кучерук (2026) та інших учених.

Екологічний потенціал сучасних підручників української літератури для 5 класу ще не став предметом ґрунтовного наукового аналізу. Зокрема, потребують вивчення можливості художніх творів щодо формування екологічної компетентності учнів відповідно до вимог Нової української школи.

Метою дослідження є аналіз потенціалу курсу української літератури 5 класу, реалізованого в підручнику Таміли Яценко, Василя Пахаренка та Олеси Слижук, щодо формування екологічної компетентності учнів відповідно до положень Модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (редакція 2023 р.).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу й узагальнення науково-педагогічної літератури, нормативних документів у сфері освіти, літературознавчий та екокритичний аналіз художніх творів.

Результати та обговорення. У процесі дослідження зосереджено увагу на творах тематичного розділу «Рідна природа», що вивчається у другому семестрі курсу української літератури 5 класу (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022).

Аналіз змісту творів засвідчує їхній потенціал для формування екологічної компетентності учнів, оскільки вони сприяють розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи, усвідомленню взаємозв'язків у довкіллі та вихованню відповідальної екологічної поведінки.

Уже на початку розділу актуалізується думка про моральний вплив природи на людину через вислів Василя Сухомлинського: «Краса природи – це одне джерел, що живить доброту, сердечність і любов» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 128). Такий епіграф визначає загальну концепцію вивчення природничої тематики та орієнтує учнів на усвідомлення духовної й етичної цінності довкілля.

Художня література є ефективним засобом формування екологічних цінностей, світоглядних орієнтирів та емоційно-ціннісного ставлення учнів до природи. Поезія Олени Пчілки «З гринджолятами» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 128–129) через образ зимових дитячих розваг висвітлює гармонійні взаємини людини і природи. Основна думка твору в тому, що перебування на природі, рухова активність і дружнє спілкування приносять дітям радість та позитивні емоції.

Композиція вірша відтворює перебіг зимового дня. Перші рядки створюють привабливий образ зимового довкілля, що є простором для дитячого дозвілля, гри та пізнання світу. Для формування яскравої художньої картини Олена Пчілка використовує епітети «веселий хлопчина», «прудкі ноги», «гірка маленька», «мороз все лютіший», які передають динаміку подій та емоційне сприйняття навколишнього. Виразним є порівняння «сніг, наче срібло, блищить», яке увиразнює красу й чистоту зимового пейзажу та формує естетичне ставлення до природи.

Емоційне звучання твору посилюють риторичні запитання («Нуте лишень, хто зручніший?», «Швидше котре збіжить?», «Ей, чи ж морозу боятись та отаким козакам?», «Ой, чи заходить вже сонце?») та окличні речення («Ох, ті санки-гринджолята!», «Ой, як униз я спущусь!», «Нуте у сніжки гуляти!»), які передають захоплення дітей зимовими розвагами.

Жива й емоційна картина зимового дня допомагає учням усвідомити, що людина є невідокремлюваною частиною довкілля, а гармонійна взаємодія з ним є умовою фізичного, емоційного й духовного добробуту. Художні образи твору виховують екологічну свідомість, любов до природи та відповідальне ставлення до неї.

Поезія Павла Тичини «Хор лісових дзвіночків» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 134) має природоцентричне спрямування та формує екологічну свідомість читачів. У центрі твору – персоніфіковані образи лісових дзвіночків, які відчують, спілкуються й взаємодіють із навколишнім світом. Провідним мотивом вірша є гармонійна взаємодія всіх компонентів екосистеми: сонця, неба, хмар, поля та рослин. Основна думка твору утворює цінність природи як цілісної системи, в якій кожен елемент пов'язаний з іншими.

Характерною ознакою поезії є відсутність антропоцентричного бачення світу. Центральне місце в ній посідають рослини та природні явища. Дзвіночки є самостійними героя-

ми, які мають власний голос і висловлюють ставлення до довкілля. Вони прославляють день, сонце, небосхил, тінь, гаї та хмари, демонструючи нерозривний зв'язок із середовищем свого існування.

Звертаючись до хмар із проханням «окропити» та «благословити» землю, дзвіночки усвідомлюють значення вологи для життя рослин. Рядки «Хай схитнеться – / Жито усміхнеться» відображають взаємозалежність природних процесів, коли зміни в одному компоненті природного середовища позначаються на інших.

Природний світ зображено як простір краси, гармонії та життєвої енергії. Образи сонця, затишних гаїв, світла й тіні допомагають усвідомити естетичну цінність довкілля та виховують дбайливе ставлення до нього.

Основою художньої образності є персоніфікації. Дзвіночки «славлять день», «співають», «зустрічають» його дзвоном, звертаються до хмар. Рослинний світ є живим і діяльним учасником природного життя. Образність твору увиразнюють епітети «лісові дзвіночки», «ясний день», «золоте поле», «розкішні сни», «затишні гаї», «світла тінь». Метафоричний вислів «жито усміхнеться» передає життєдайну силу природи, а риторичні звертання створюють відчуття діалогу між різними складниками довкілля. Повтори слів «День! День!» і «Тінь! Тінь!» відтворюють ритм природного життя та посилюють музичність поезії.

Поезія утверджує самоцінність природи. Через емоційне сприйняття краси довкілля твір виховує повагу до природного світу й формує екологічний світогляд учнів.

Інша поезія Павла Тичини – «Гаї шумлять...» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 135) – через внутрішні переживання ліричного героя розкриває взаємини людини і природи. Провідний мотив твору – духовне єднання людини з довкіллям, яке є джерелом натхнення, душевної рівноваги та радості. Поет показує, що справжня гармонія з навколишнім світом народжується з уважного сприйняття його краси та різноманітності.

Ліричний герой не відокремлює себе від природи, а відчуває її органічною частиною. Він слухає шум гаїв, спостерігає за рухом хмар, милується краєвидами й емоційно реагує на кожен прояв життя довкілля. Природа є рівноправним співрозмовником, вона впливає на почуття й настрій людини.

У творі зображено образ живої та динамічної природи: «гаї шумлять», «хмарки біжать», «гай мріє», «ріка тремтить». Такі персоніфіковані образи підкреслюють безперервність природного життя та єдність усього суцього. Через них автор акцентує увагу на тому, що людина існує в одному світі з іншими формами життя й пов'язана з ними численними зв'язками.

Відчуття спорідненості людини з природою посилюється завдяки порівнянню ліричного героя з ластівкою: «купаючи мене, мов ластівку». Цей образ оприявлює природність і належність до навколишнього світу. Довкілля сприймається як близький і зрозумілий простір, частина внутрішнього життя людини.

Художня система поезії вирізняється багатством звукових та образних засобів. Персоніфікації оживлюють природні явища, порівняння передають красу краєвидів, а метафори розкривають їхню мінливість і рухливість. Повтори «милуюся-дивуюся», «співаючи-кохаючи» передають піднесений емоційний стан героя. Через сприйняття звуків, барв і рухів природного світу в учнів формується емоційне співпереживання довкіллю.

Поезія «Гаї шумлять...» розвиває екологічну чутливість, навчає бачити красу навколишнього світу та усвідомлювати власну належність до нього. Твір формує шанобливе ставлення до довкілля та готовність дбати про його збереження.

Казка Оксани Іваненко «Цвітарінь» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 139–145) теж має потенціал для формування екологічної свідомості учнів. Увага автора зосереджується на житті лісової екосистеми, де птахи, звірі, рослини та природні явища утворюють єдиний природний світ. У центрі сюжету – історія двох пташок, Цві та Рінь, через спостереження яких читач знайомиться з різноманіттям флори і фауни. У творі згадуються чайки, болотяні птахи, ведмеді, заєць, вовки, комахи та рослини, що допомагає усвідомити цінність кожного живого організму в природному середовищі.

Життя мешканців екосистеми підпорядковане природним законам і сезонним змінам. Поява першого струмка пробуджує рослини й тварини після зимового спокою, а настання весни поступово охоплює весь природний простір. Через такі образи розкриваються цілісність природи та взаємозумовленість процесів, що в ній відбуваються.

Показовим є образ ведмежого барлога як простору співіснування мешканців лісу. Ведмедиha прихистила маленьку пташку й урятувала її від загибелі взимку: «– Куди ти там полетиш! Ти замерзнеш через хвилину. Лягай і спи вже тут за моїм вухом» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 143) Через цей епізод авторка показує, що у природному світі існують турбота, підтримка та відповідальності за слабших.

Екологічний зміст казки посилюють художні засоби. Персоніфікація наділяє природу ознаками живих істот: птахи розмовляють, струмок «будить» ліс. Епітети («кароокі каштани», «блакитна квітка», «теплий барліг», «голодні вовки», «веселий струмочок») та метафори («струмок будив усіх», «дерева потягалися зааніміланими за зиму вітами») створюють яскраві образи й допомагають відчувати красу природного світу. Звукові повтори «Цві!», «Рінь!», «Цві-та-Рінь!» передають багатоголосся лісу та посилюють емоційне сприйняття твору.

Казка Миколи Вінграновського «Гусенятко» (Яценко, Пахаренко, Слижук & 2022, с. 149–156) знайомить читачів зі світом дикої природи. У центрі твору – історія маленького гусеняти, яке народилося восени, коли гусяча зграя вже готується до відльоту у вирій. Через долю пташеняти автор розкриває складність життя в природному середовищі, де кожна істота щодня стикається з випробуваннями та небезпеками.

У творі відтворено залежність життя тварин від природних ритмів. Зміна пір року, наближення холодів і сезонні міграції визначають поведінку всіх мешканців заплави. Народження гусеняти напередодні зими порушує звичний порядок і ставить його батьків перед непростим вибором.

Природа в казці описана красивою, але суворою. На мальовничих річках існують реальні загрози: хижаки, холод, негода та нестача їжі.

Автор порушує проблему взаємин людини і природи. У тексті згадуються мисливці, постріли, літаки та баржі, які втручаються в життя птахів і становлять для них небезпеку. Водночас люди, які знаходять гусеня, не завдають йому шкоди, а дбають про нього. Люди розуміють, що відповідальні за навколишній світ.

Через образ мудрого батька-гусака розкривається цінність життя кожної живої істоти. Він залишається поруч із малям, захищає його від небезпек, рятує від негоди та наполегливо шукає після втрати. Цей образ викликає співчуття до тварин і допомагає усвідомити значення турботливого ставлення до всього живого.

Художні засоби увиразнюють образ природного світу. Персоніфікації «темно говорила вода», «шепотів очерет», «ніч тиснула своєю темінню» оживлюють довкілля та допомагають емоційно відчувати його настрій. Епітети «горіхове небо», «мокра мряка», «ворожа вода» створюють атмосферу осінньої природи. Метафори та звукові образи передають тривогу й напруження, які супроводжують героїв.

Казка привертає увагу до проблем збереження тваринного світу та виховує гуманне ставлення до живих істот, розвиває емпатію та спонукає замислитися над наслідками людського втручання в природне середовище.

Логічним продовженням роботи над твором є творче завдання, в якому учням пропонується створити плакат або відеоролик про необхідність охорони природних ресурсів, рослинного і тваринного світу Землі. Таке завдання переводить екологічні ідеї твору в практичну площину та орієнтує учнів на активну природоохоронну діяльність.

Оповідання Марії Морозенко «Вірність Хатіко» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 160–164) порушує проблему стосунків людини і тварини та виховує гуманне ставлення до всього живого. У центрі твору – історія собаки породи акіта-іну, який після смерті господаря багато років чекає на його повернення. Через образ Хатіко авторка показує, що тварини здатні на сильні почуття.

З екокритичного погляду твір допомагає сприймати тварину як особистість зі своїм своїми потребами, переживаннями та емоціями. Хатіко радіє спілкуванню з господарем, тяжко переживає його втрату, зберігає пам'ять про нього й не втрачає надії на зустріч.

У творі розкрито ширший зв'язок між професором Уено та Хатіко. Їхні стосунки побудовані на любові, довірі та взаємній прихильності. Собака завжди супроводжує господаря, зустрічає його на станції та радіє кожній зустрічі. Після смерті професора Хатіко щодня приходить на станцію Сібуя, продовжуючи чекати на свого друга до кінця життя. Ця історія переконує, що тваринам теж властиві відданість і вірність.

Поведінка Хатіко поступово змінює ставлення оточення. Працівники станції та перехожі починають співчувати собаці, піклуватися про нього й підтримувати його. Згодом про вірного пса дізнаються далеко за межами Японії. Через ці епізоди утверджується думка про моральну відповідальність людини за тварин.

Для створення образу Хатіко письменниця використовує епітети «вірний пес», «розумний і слухняний песик», «осиротілий пес», а професора характеризує через деталі «світлий погляд» і «неймовірно теплі лагідні руки». Ці художні засоби передають ширість взаємин між людиною і твариною. Символічного значення набуває станція Сібуя – місце пам'яті, надії та незламної вірності. Повторюваний мотив очікування підсилює емоційність розповіді.

Оповідання нагадує про цінність кожної живої істоти. Недаремно авторка називає твір: «особливою історією собачої вірності, нескінченної надії та безмежної любові» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 163).

Після опрацювання твору учням пропонуються творчі проекти «Друзі, які завжди поруч» і «Тварини війни». Такі завдання допомагають пов'язати зміст прочитаного з особистим досвідом та виховують готовність дбати про тварин у повсякденному житті.

Поезія Анатолія Качана «Море грає» (Яценко, Пахаренко & Слижук, 2022, с. 168) відтворює цілісний образ природного світу. У центрі твору – морський простір, проте автор охоплює значно ширшу картину довкілля: море, чайки, риби, вітер, дерева та пшеничне поле створюють образ єдиного природного організму.

Вагому роль відіграють образні паралелі. Морські хвилі перегукуються з хвилями пшениці, а вітер об'єднує море, поле й дерева.

Художня система поезії побудована на персоніфікації: море «грає», хвиля «доганяє» хвилю, тополі «хочуть вітер упіймати». Завдяки цьому природний світ сприймається як живий і динамічний. Епітети «білокрилі чайки», «яхта біла», «хвилі сині і зелені» створюють яскраву зорову картину морського узбережжя.

Звукова організація твору посилює відчуття безперервного руху. Повтор рядка «Море грає, море грає» відтворює ритм морських хвиль, а дієслова «линуть», «котяться», «доганяє», «наступає» передають динаміку природного життя.

Твір виховує уважне ставлення до довкілля, допомагає бачити красу навколишнього світу та усвідомлювати себе частиною природного світу.

Таблиця 1

Екологічний потенціал творів української літератури для 5 класу

Твір	Жанр	Екологічний зміст	Очікувані результати НУШ
Олена Пчілка «З гринджолатами»	Поезія	Краса зимової природи	Усвідомлює цінність довкілля
Павло Тичина «Хор лісових дзвіночків»	Поезія	Самоцінність рослинного світу, взаємозалежність природних процесів	Виявляє повагу до природи
Павло Тичина «Гаї шумлять»	Поезія	Гармонія людини й природи	Усвідомлює взаємозв'язок людини і довкілля
Оксана Іваненко «Цвітарінь»	Казка	Цілісність екосистеми, сезонні зміни в природі	Дотримується природоохоронної поведінки
Микола Вінграновський «Гусенятко»	Казка	Цінність життя тварин, відповідальність людини за живий світ	Виявляє гуманне ставлення до тварин
Марія Морозенко «Вірність Хатіко»	Оповідання	Відповідальне ставлення до тварин, цінність кожної живої істоти	Демонструє відповідальну поведінку щодо тварин
Анатолія Качана «Море грає»	Поезія	Взаємозв'язок компонентів природи, краса морської екосистеми	Усвідомлює цілісність природних екосистем та необхідність їх збереження

Твори, що вивчаються в курсі української літератури у 5 класі, містять значний потенціал для виховання екологічної свідомості. Під час їх вивчення здобувачі освітніх послуг поглиблюють знання про природу, усвідомлюють взаємозв'язки в довкіллі, розвивають емпатію до всього живого та набувають досвіду екологічно відповідальної поведінки.

Суттєве місце в цьому процесі посідають творчі й проєктні завдання, уміщені в підручнику. Вони орієнтують учнів на практичну діяльність, допомагають реалізувати набуті знання в конкретних справах і закріплюють екологічні цінності на рівні особистих переконань та життєвих установок.

Відповідно до змісту Типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти (Міністерство освіти і науки України, 2022) під час опрацювання творів із розділу

«Рідна природа» доцільно органічно інтегрувати сучасні підходи Нової української школи через аналіз художніх текстів різних жанрів і практичну діяльність здобувачів освіти. Це дає змогу перейти від засвоєння змісту творів до формування екологічно відповідальної поведінки.

Компетентнісний підхід передбачає зв'язок літературного матеріалу з реальним життям. Так, після вивчення казки «Цвітарінь» учні можуть укласти пам'ятку «Як допомогти птахам узимку», після прочитання казки «Гусенятко» – обговорити правила поведінки біля водойм і на природоохоронних територіях, а за мотивами оповідання «Вірність Хатіко» – розробити рекомендації щодо відповідального ставлення до домашніх тварин.

Діяльнісний підхід орієнтує на практичну природоохоронну роботу: виготовлення годівничок і шпаківень, створення екологічних плакатів, участь у природоохоронних акціях закладу освіти, догляд за рослинами на території закладу освіти, збирання інформації про представників флори і фауни своєї місцевості. Під час залучення до такої роботи учень стає активним учасником освітнього процесу.

Особистісно орієнтований підхід доцільно реалізувати через творчі завдання з правом вибору. Наприклад, учні можуть написати лист від імені Хатіко, створити щоденник спостережень від імені Цві або Рінь, підготувати фотоколлаж «Моє улюблене місце в природі» чи зафіксувати власні екологічні спостереження. Такі завдання враховують інтереси та індивідуальний досвід кожної дитини.

Інтегративний підхід забезпечує взаємодію української літератури з природничою, громадянською та мистецькою освітніми галузями. Під час вивчення казки «Цвітарінь» учні можуть досліджувати перелітних птахів свого регіону, після прочитання казки «Гусенятко» – ознайомлюватися з водно-болотними екосистемами, а працюючи над оповіданням «Вірність Хатіко» – з'ясовувати особливості породи акіта-іну та роль собак у житті людини. Цікавими є також завдання зі створення карт природних взаємозв'язків, дослідження морських екосистем і аналізу впливу людської діяльності на стан водойм.

Середовищний підхід передбачає організацію навчання поза межами класної кімнати. Ефективними формами роботи є екскурсії до парку, лісу чи водойми, а також спостереження за сезонними змінами в природі. Власні спостереження допомагають зіставити художні образи з реальними природними явищами.

Проблемне навчання можна організувати через дискусійні запитання: «Чому людина повинна відповідати за збереження тваринного світу?», «Як діяльність людини впливає на життя перелітних птахів?», «Чи можуть тварини переживати втрату так само глибоко, як люди?», «Що станеться, якщо зникне один із компонентів екосистеми?». Такі питання розвивають критичне мислення та вміння аргументовано висловлювати власну думку.

Проектна діяльність відкриває широкі можливості для формування екологічної компетентності. Тематика проєктів може охоплювати дослідження птахів рідного краю, створення літературної екологічної карти місцевості, допомогу птахам, що зимують, вивчення тварин, які живуть поруч із людиною, аналіз екологічних проблем громади, дослідження стану місцевих водойм. Результатами такої роботи можуть стати презентації, буклети, відеоролики чи виставки.

Кооперативне навчання передбачає виконання завдань у малих групах. Окремі групи можуть досліджувати різні аспекти твору: одна група аналізує образи тварин, друга – художні засоби, третя – екологічні проблеми, четверта – практичні способи допомоги природі. Така організація роботи формує навички співпраці та відповідальності за спільний результат.

Елементи STEM-освіти доцільно використовувати під час мінідосліджень: спостереження за міграцією птахів, вивчення умов зимівлі тварин, конструювання моделей годівничок

із різних матеріалів та оцінювання їхньої ефективності, аналізу погодних явищ, напрямку вітру, руху води й хвиль.

Завершальним етапом роботи можуть стати рефлексивні вправи: «Що нового я дізнався про природу?», «Які екологічні проблеми мене хвилюють?», «Що я можу зробити для збереження довкілля вже сьогодні?». Рефлексія допомагає осмислити набуті знання, зіставити їх із власним досвідом і перетворити на особисті переконання та практичні дії.

Отже, використання сучасних підходів НУШ під час вивчення творів розділу «Рідна природа» поєднує літературну освіту з формуванням екологічної компетентності, громадянської відповідальності та готовності діяти в інтересах довкілля.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сучасна літературна освіта має значний потенціал для виховання особистості, здатної усвідомлювати власну відповідальність за стан довкілля та діяти відповідно до принципів сталого розвитку.

Результати дослідження засвідчили, що курс української літератури для 5 класу містить широкі можливості для формування екологічної компетентності учнів, розвитку екологічної свідомості, морально-етичних цінностей і дбайливого ставлення до довкілля.

Аналіз творів Олени Пчілки, Павла Тичини, Оксани Іваненко, Миколи Вінграновського, Марії Морозенко та Анатолія Качана показав, що екологічна проблематика реалізується через образи природи, рослинного й тваринного світу, розкриття взаємозв'язків між усіма складниками довкілля, утвердження цінності кожної живої істоти та ідеї гармонійного співіснування людини з природою.

Художній твір є джерелом естетичного досвіду й важливим засобом осмислення місця людини у світі природи. Через емоційне сприйняття художніх образів, співпереживання персонажам учні переходять від засвоєння знань до особистісного усвідомлення екологічних цінностей. Формується біоцентричне бачення світу.

Дослідження дало змогу виокремити три взаємопов'язані складники екологічної компетентності, що формуються під час вивчення літературних творів: когнітивний (знання про природу та закономірності її існування), емоційно-ціннісний (любов до природи, емпатія до всього живого, усвідомлення його цінності) та діяльнісний (готовність до практичних природоохоронних дій).

Установлено, що найбільшої результативності можна досягти за умови поєднання літературного аналізу з практичною діяльністю здобувачів освітніх послуг. Проєкти, дослідницькі завдання, спостереження за природою, інтегровані уроки допомагають закріпити екологічні цінності через власний досвід і перетворити їх на усвідомлені моделі поведінки.

Перспективним напрямом досліджень є використання екокритичного підходу під час вивчення української літератури в основній і старшій школі, а також розроблення методичних моделей формування екологічної компетентності на засадах міжпредметної інтеграції. Це створює умови для реалізації одного з ключових завдань сучасної освіти – виховання екологічно свідомого громадянина, здатного відповідально діяти в умовах глобальних викликів XXI ст.

Використані джерела

- Белянська, І. (2024). Від VUCA до BANI: управління страховим бізнесом в умовах війни. *EBA*. <https://eba.com.ua/vid-vuca-do-bani-upravlinnya-strahovym-biznesom-v-umovah-vijny/>
- Кабінет Міністрів України. (2020). *Державний стандарт базової середньої освіти* (Постанова № 898). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
- Коваль, В., & Погасій, І. (2019). *Екологічна компетентність учителя Нової української школи* (Навчально-методичний посібник). Чернівці: НУЧК імені Т. Г. Шевченка.

- Кулик, О. (2024). Використання текстів екологічної тематики на уроках української мови. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 2 (147), 89-93. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2024-2-13>
- Кучерук, О. (2026). Підготовка майбутнього вчителя до формування екологічного мислення учнів у процесі навчання української мови. *Вісник науки та освіти*, (47), 3915–3929. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-5\(47\)-3915-3929](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-5(47)-3915-3929)
- Маленко, Я., Поздній, С., & Кабак, О. (2023). Екологічна компетентність особистості: загальна проблематика. *Scientific Collection «InterConf»*, (141), 132–136. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2287>
- Міністерство освіти і науки і України. (2016). *Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи*. Київ. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- Міністерство освіти і науки і України. (2022). *Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти, які впроваджують новий Державний стандарт базової середньої освіти* (Наказ № 904). <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvishennya-kvalifikatsiyi-vchiteliv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti-ya-ki-vprovadzhuyut-novij-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
- Міністерство освіти і науки і України. (2024). *Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»* (Наказ № 1225). <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchitel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity>
- Овдійчук, Л., Дячок, С., & Макаренко, В. (2023). *Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року)*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.27.11.2023.pdf>
- Пустовіт, Н., Колонькова, О., Пруцакова, О., Тарасюк, Г., & Солобай, Ю. (2016). *Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи* (Монографія). Харків.
- Семенов, О. (2023). *Навчання української мови і літератури у вимірах ключових компетентностей* (Методичний посібник). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Слижук, О. (2024). Формування екологічної компетентності учнів 5–7 класів на уроках української літератури. *Педагогічні науки*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740944/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D1%83%D0%BA.pdf>
- Толочко, С., & Бордюг, Н. (2024). Концептуальні основи формування в старшокласників екологічної компетентності в умовах подолання екологічних наслідків війни. *Педагогічні науки*, (106) 28–38. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-106-4>
- Швець, О. (2023). *Формування екологічної компетентності фахівця XXI століття в процесі вивчення української літератури* (Монографія). Суми.
- Яблунівська, О. (2024). *Методика формування екологічної компетентності учнів основної школи на уроках української мови та літератури* (Дисертація кандидата педагогічних наук). Ніжин. https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19252/1/dis_Yablunovska.pdf.pdf
- Яценко, Т., Пахаренко, В., & Слижук, О. (2022). *Українська література* (Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти). Київ: Освіта.

References

- Bielianska, I. (2024). Vid VUCA do BANI: upravlinnia strakhovym biznesom v umovakh viiny. *EBA*. <https://eba.com.ua/vid-vuca-do-bani-upravlinnya-strahovym-biznesom-v-umovah-viiny/> (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* (Postanova No. 898). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (in Ukrainian).
- Koval, V., & Pohasii, I. (2019). *Ekolohichna kompetentnist uchytelia Novoi ukrainskoi shkoly* (Navchalno-metodychniy posibnyk). Chernihiv: NUCHK imeni T. H. Shevchenka (in Ukrainian).

- Kulyk, O. (2024). Vykorystannia tekstiv ekolohichnoi tematyky na urokakh ukraïnskoi movy. *Naukovyi visnyk Pivdennoukraïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, 2 (147), 89–93. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2024-2-13> (in Ukrainian).
- Kucheruk, O. (2026). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do formuvannia ekolohichnoho myslennia uchniv u protsesi navchannia ukraïnskoi movy. *Visnyk nauky ta osvity*, (47). 3915–3929. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-5\(47\)-3915-3929](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-5(47)-3915-3929) (in Ukrainian).
- Malenko, Ya., Pozdnii, Ye., & Kabak, O. (2023). Ekolohichna kompetentnist osobystosti: zahalna problematyka. *Scientific Collection «InterConf»*, 141, 132–136. <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2287> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky i Ukrainy. (2016). *Nova ukraïnska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. Kyiv. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukraïnska-shkola-compressed.pdf> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky i Ukrainy. (2022). *Pro zatverdzhennia Typovoi prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv zakladiv zahalnoi serednoi osvity, yaki vprovadzhuut novyi Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* (Nakaz No. 904). <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-tipovoi-programi-pidvyshchennia-kvalifikatsiyi-vchyteliv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osvity-yaki-vprovadzhuut-novij-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osvity> (in Ukrainian).
- Ministerstvo osvity i nauky i Ukrainy. (2024). *Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity»* (Nakaz No. 1225). <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (in Ukrainian).
- Ovdiichuk, L., Diachok, S., & Makarenko, V. (2023). *Modelna navchalna prohrama «Ukraïnska literatura. 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u redaktsii 2023 roku)*. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/27.11.2023/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.27.11.2023.pdf> (in Ukrainian).
- Pustovit, N., Kolonkova, O., Prutsakova, O., Tarasiuk, H., & Solobai, Yu. (2016). *Ekolohizatsiia osvitnoho prostoru suchasnoi zahalnoosvitnoi shkoly* (Monohrafiia). Kharkiv (in Ukrainian).
- Semenoh, O. (2023). *Navchannia ukraïnskoi movy i literatury u vymirakh kliuchovykh kompetentnostei* (Meto-dychnyi posibnyk). Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka (in Ukrainian).
- Slyzhuk, O. (2024). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv 5–7 klasiv na urokakh ukraïnskoi literatury. *Pedahohichni nauky*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740944/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A1%D0%BB%D0%B8%D0%B6%D1%83%D0%BA.pdf> (in Ukrainian).
- Tolochko, S., & Bordiuh, N. (2024). Kontseptualni osnovy formuvannia v starshoklasnykiv ekolohichnoi kompetentnosti v umovakh podolannia ekolohichnykh naslidkiv viiny. *Pedahohichni nauky*, (106) 28–38. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2024-106-4> (in Ukrainian).
- Shvets, O. (2023). *Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti fakhivtsia KhKhI stolittia v protsesi vyvchennia ukraïnskoi literatury* (Monohrafiia). Sumy. (in Ukrainian).
- Yablunovska, O. (2024). *Metodyka formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi shkoly na urokakh ukraïnskoi movy ta literatury* (Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk). Nizhyn. https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19252/1/dis_Yablunovska.pdf.pdf (in Ukrainian).
- Yatsenko, T., Pakharenko, V., & Slyzhuk, O. (2022). *Ukraïnska literatura* (Pidruchnyk dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity). Kyiv: Osvita (in Ukrainian).

Nataliia Rozinkevych, Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor at the Department of Language and Literature Methodology, Institute of In-Service Training, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine.

Research interests: *ecocriticism, modern Ukrainian literature, ecological discourse in literary texts, methods of teaching Ukrainian literature, competency-based approach in literary education, project-based learning technologies, formation of students' reading and ecological competencies through Ukrainian literature.*

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF 5TH GRADE STUDENTS IN UKRAINIAN LITERATURE LESSONS

Abstract. The article updates the problem of forming students' ecological competence in the context of implementing a competency-based approach in the New Ukrainian School.

The purpose of the study is to analyze the potential of the 5th grade Ukrainian literature course in terms of forming students' ecological competence based on the textbook "Ukrainian Literature. Grade 5" (authors: T. Yatsenko, V. Pakhareno, O. Slyzhuk). To achieve this goal, methods of analysis and generalization of scientific and pedagogical literature, regulatory documents in the field of education, literary and ecocritical analysis of works of art were used.

As a result of the study, the ecological potential of works of the thematic section "Native Nature" was determined, their role in the formation of ecological consciousness, ecological thinking, value attitude to the environment, humane attitude to animals, awareness of interrelationships in nature and responsible behavior was clarified.

The feasibility of using competency-based, activity-based, personally oriented, integrative, environmental, project-based and STEM-oriented approaches when studying works on natural science topics is substantiated.

It is proven that the combination of literary analysis with practical activities of students contributes to the effective formation of environmental competence in accordance with the requirements of the State Standard of Basic Secondary Education.

The practical value of the study lies in the possibility of using the proposed methodological approaches, tasks and forms of work by teachers of Ukrainian literature to develop environmental competence of 5th grade students in the educational process of the New Ukrainian School.

Keywords: environmental competence; environmental awareness; environmental education; ecocriticism; Ukrainian literature; New Ukrainian School; competency-based approach; 5th grade students; work of art.